

I.

A központi D. F. E. története.

4. Az egyleti munka megindulása, Dr. Brassai Sámuel elnöksége.

(1885—1897).

Az előbbiekből látható, hogy a D. F. Egyletet nem valamely véletlen hozta létre, hanem igazi ügybuzgóság. Sokan voltak, akik mélyebb vallásosságra és társadalmi munka teljesítésre vágyakoztak és e vágy nem volt alkalmi föllángolás, szalmaláng, hanem komoly és erős férfias akarat. Dr. Brassai Sámuel 85 éves kora ellenére is nagy buzgósággal és lelkesedéssel vezeti az egylet ügyeit, mint elnök. Az egylet titkára, Dr. Boros György jelenlegi püspökünk, pedig soha nem lankadó tetterővel munkál szóban és írásban, Clujon és mindenütt, ahol megfordul. A kibontott zászló nem marad követők nélkül. A Dávid Ferenc zászlója nemcsak vonz, hanem lelkesít is és a zászló alá lelkes munkások és áldozatos hívek sorakoznak. A Dávid Ferenc neve mellett nem kevésbé vonzotta a híveket a nagynevű elnöknek: Dr. Brassai Sámuelnek a neve is, aki nemcsak a magyar tudományosság körében, hanem az ország határain kívül is már régóta elismert tekintély volt. Brassai életének utolsó szakasza, az a 13 esztendő valóban méltó befejezése volt a nagy férfiúi küzdelmekben és eredményekben oly gazdag munkásságának. Az egylet rendkívül sokat nyert azáltal, hogy egy ilyen hatalmas ember ült az elnöki székben, de a Brassai életét is igazán megszépítette, hogy utolsó szakában a vallás és társadalom kérdéseivel foglalkozott. A colțesti pap fia a vallás szolgálatában áll, hogy sokoldalú munkásságából ne hiányozzanak »azok a tündöklő gyémántsálak, melyek visszavezetik az embert a mindenség örök ölébe«.

Az egylet kiváló munkásai között tb. elnöki méltóságot nyert Ferencz József püspök, aki olyan ihletett ajakkal hirdette a Dávid Ferenc lelke szerinti unitarizmust szinte két emberöltőn át. Az alelnöki székben ott van özv. Kriza Jánosné, aki élete végéig szeretettel és buzgósággal vett részt a munkában. Ugyancsak az

alelnöki székben találjuk a jóltevők fejedelmét, a nagy Berde Mózsát, aki az áldozó lelkeknek mindig mintaképe lesz. A titkár, a »fiatal tanár« pedig az erős elhatározás és férfias kitartás útjáról sohasem tér le. A társadalmi munka nemcsak örömeket, sikert és méltánylást szokott létrehozni, hanem nehézségeket, félreértéseket s talán kellemetlen pillanatokot is. A buzgó, szentügytől lelkes titkárt azonban sem a kezdet nehézsége, sem pedig a néha-néha föltornyosuló akadályok meg nem zavarták. Előtte csak egy jelszó volt: Előre!

Az egyleti munka a szervezkedéssel és taggyűjtéssel kezdődött, de hamar rátért feladatainak egyik legfontosabb mezejére: a felolvasó-gyűlések tartására. Dávid Ferenc neve a magyar irodalomban és a magyar hitjavításban nyert jelentőséget és egészen természetes, hogy az ő nevét viselő egyesület is ezt tekintette egyik legfőbb feladatának. 1887 évi szeptember hó 3. és 4.-ik napján, a Diciosânmartinban tartott második közgyűlésen a titkári jelentés jóleső érzéssel számol be az egyesület megerősödéséről.

»A D. F.-Egyesület k'üzött feladatához híven a keresztény vallásos és erkölcsös életet igyekezett éleszteni, javítani. A választmány minden egyes lépése erre irányult. Idegenek és olyanok, akik nem vették azt a fáradságot, hogy belétekintsenek tetteink belső célzatába, szűk felekezetiességgel voltak hajlandók vádolni. A felekezeti jelzőt nem útasítjuk vissza, mert az unitárius egyház kebelében van működésének tere, mert egyfelől arra sem érezünk jogot, hogy más nyájak pásztorát munkatársul tekintsük addig, amíg ő önként hajlamot nem mutat; másfelől arra nincsen elhívásunk, hogy más nyáját legeltessük, valameddig az gondjainkra nem bízatik; de a szűkkeblűség és felekezeties kizáró törekvéseknek még csak a gondolata ellen is óvást emelünk, mert mi unitáriusok csak azért vagyunk, azért lesziünk, hogy keresztények lehessünk. A mi unitárius hitünk azt tanítja, hogy ídvességünket akkor nyerjük meg, amikor szóval, tettel és életünkkel arra munkálunk, hogy a tiszta erkölcsőség, a nemes jellem, a keresztény buzgóság az emberi élet elválthatatlan kellékeinek bizonyúljanak be minden ember előtt. Törekvésünk az volt s az lesz ezután mindinkább, hogy az embereket megközelítsük s hogy hassunk rájuk, hogy gondolataikból szenteljenek egyet-egyét a gondviselő jó Istennek is. Mi arról vagyunk meggyőződve, hogy vallás nélkül sem a népnek, sem a nemzetnek nincsen biztos jövője.«

A választmány felolvasó-gyűléseket tartott, melyeket nagy közönség hallgatott végig. Jellemző Cluj régi hagyományokon táplálkozó értelmiségéhez, hogy a hallgatók sorában nemcsak unitáriusok, hanem más felekezetűek is állandóan voltak, sőt nem egyszer a felolvasók között is. A felolvasók között a legkiválóbb nevekkal találkozunk. Hadd jegyezzük föl azokat a neveket, akikkel a D. F. E. oly dícsőségesen indult el: 1886-ban felolvasott

Dr. Bartók István, a kiváló humánus orvos: »Vallásos és orvosi duálizmus« címen. A titkári napló nagy elismeréssel adózik e felolvasásnak. A második felolvasó a kiváló történetíró, Kővári László: »A család és a családtagok hívatása a keresztény társadalomban.« Az író a benső vallásosságnak jelentőségét tárgyalja a családi életre való tekintettel. Ezután következett Kelemen Albertnek a felolvasása a »Népiskolai vallástanítás jelen állása és jövő reformja« címen, melyben a vallástanítás ügyében akar rendszert és sikeres módszert bevezetni. Kiváló jelentősége van Brassai: »A jövő vallása« című felolvasásának, amely az unitárizmust tárgyaló értekezések között a múlt században egyike a legkiválóbb termékeknek. A következő 1887 évben még bővebben jelentkeznek a felolvasó-gyűlések, melyeken a következő jeles felolvasások szerepelnek: Kovács János: »A vasárnap megünneplése Angliában és nálunk«, Boros György: »Dávid Ferenc cluji papsága«, Ürmösi Kálmán: »A nyári vasárnapi vallástanítás jelen állása és jövő reformja«, Dr. Brassai Sámuel: »Melyik az igazi tudomány?«, Dr. Hegedüs István: »A lélek halhatatlansága a klasszikus irodalomban«, Dr. Bartók István: »A pap, mint az egészség őre«. Ürmössy Lajos: »A magyar társadalom, irodalom és művészet«, Özv. Vass Miklósné: »Egy nő a nőkhöz«.

A világosság nem maradt kicsiny körben. Ezek a felolvasások különböző lapokban és folyóiratokban megjelentek, sőt legnagyobb része különnyomatban is. Brassai művei örvendettek a legnagyobb kelendőségnek. A »Jövő vallását« a titkár angol nyelvre is lefordított s ezen fordításban is nagy megbecsülésben részesült. Az »Inquirer« című londoni heti lap nagy elismeréssel írt róla.

Az egyesület vezetősége teljes tudatában volt a sajtó nagy hatalmának. Az egyesület ügyeit tárgyaló első kiadványa az »Értesítő« volt, amely a megalakulás történetét mondja el és az egyesület alapszabályait és névsorát tartalmazza. Az első névsor nem túlságosan nagy; a tagok száma csak 237, de éppen elég arra, hogy akik bízni tudtak a jó ügy diadalában, el ne csüggedjenek, hanem a munkát erős akarattal folytassák. Az egyesületi értesítő harmadik száma már az »Unitárius Közlöny«, mely most már nagy múltú, nélkülözhetetlen kedves lapnak első száma 1887 év végén, dec. 31-én jelent meg, Ez a szám még tulajdonképpen csak beszámoló az egyesületi élet és munkásságról, de már határozattá emelkedett az az óhaj, hogy mint egyhavi lap jelentessék meg a vallásos és erkölcsös élet ébresztésére. Az »Unitárius Közlöny« 1888 januárjától kezdődően meg is jelent és folytatja áldásos munkásságát lankadatlanul mind a mai napig. Érdekes, hogy a megindítandó lapnak Nagy Lajos, a kiváló költő »Unitárius Kertész« címet javasolt. Ferencz József püspök s mások is többen elfogadták volna, de a lap többi barátai Brassaival az élen az »Unitárius Közlöny« elnevezés mellett maradtak. A lap szerkesztésével Nagy Lajost és Boros Györgyöt bízták meg. Munkatársaknak megvá-

lasztották a következő lelkészeket: Barabás Lajos, Csegezi László, Deák Miklós, Gál Miklós, Kelemen Albert, Kisgyörgy Sándor, Kiss Sándor, Mózes Mihály, Raffay Domokos, Rédiger Árpád, Rédiger Géza, Sándor Gergely, Sándor Lajos, Török Áron és Ürmösi Kálmán. A Közlöny azonban írotársúl hívott meg minden unitárius férfit és nőt.

A lapnak az a célja, hogy népies stílusban bekopogtasson az egyszerű falusi házakba és a palotákba egyaránt, hogy elvigye mindenűvé a vallásos és erkölcsös életre vonatkozó unitárius gondolatot. Különös gondját képezi, hogy a háromszázestendős unitárius multnak keserves, de mégis annyi életet jelentő eseményeit, valamint az angol és amerikai unitárius testvérek vallásos életét és munkásságát ismertesse s ezáltal összekapcsolja a fájó emlékű multat a küzdelmes jelennel és a reményteljes jövővel. A más felekezetűekre vonatkozóan a lap programja a következő:

»Figyelmünket elsőhelyen hiveinkhez fordítjuk, de távol van tőlünk a felekezeti szűkkeblűség. Mi igyekezni fogunk tanulni másoktól. Jóra irányuló munkájuk serkentésünkre szolgál. Éppen ezért óhajtjuk, hogy úgy tekintessék jelen vállalatunk, mint az Isten országa munkálásának egyik eszköze.«

Az olyan célkitűzésnek, amelyet a D. F. Egylet a zászlójára írt, föltétlenül szüksége volt egy ilyen folyóíratra. A folyóírat a várakozásnak meg is felelt, mert rövid idő alatt az unitárius családoknak nélkülözhetetlen, várva várt olvasmánya és tájékoztatója lett.

Az egylet jól érezte, hogy legfőbb teendői közé tartozik a népért való munka, a falú vallás-erkölcsi és szellemi színvonalának fejlesztése. Elsősorban a Biblia terjesztésére gondolt s hogy az anyagi lehetőségekkel is számot vethessen, a Britt- és Külföldi Bibliaterjesztő Társulatának bécsi megbízottjához folyamadt. Ez nagyon szerencsés lépésnek bizonyult. A Bibliaterjesztő Társulat megbízottja, Millard Edward kieszközölte, hogy az egylet teljesen ingyen hozzájutott 100 drb. teljes Bibliához és 500 drb. Újtestamentumhoz. Az ifjú egyletnek nagy szerencséje volt azzal, mert mindjárt megindulásakor már ajándékozni tudott. A szegényebb egyházközségnek számára és belmissziói célra nagyszerűen fel lehetett használni és fel is használták.

Az egylet vezetősége a belmissziói munkát pályázat útján is igyekezett előmozdítani. Legelőször népies történelmi életrajz és elbeszélés íratása lebegett a szemei előtt. A történelmi életrajzra hirdetett pályázat nem sikerült, mert a beérkezett két munka nem ütötte a mértéket, de az elbeszélés már jól sikerült. Gvidó Béla műve dicséretet nyert; Rédiger Géza pedig »*Trombitás János szomorú historiája*« című elbeszélésével elnyerte a kitűzött 20 frankos aranyat. Ebben az időben nyert jutalmat Rédiger Géza »*Esti ima*« című szép költeménye méltó megzenésítéséért,

Iszlai Márton boldogemlékezetű cluji kántorunk és egyházi zeneszerzőnk. Későbbben nagy szolgálatot tett az ügynek Tarcsafalvi Albert »A fejedelem és papja« című verses művel, melyben »János Zsigmond fejedelem és Dávid Ferenc történet«-ét mondja el.

Az egyletnek egyik fontos lépése volt az is, hogy az »Unitárius Közlöny«-t szétszórtan lakó híveinknek megküldötte egyes ügybuzgó unitárius adománya folytán. Ha adományozók néha-néha nem is voltak, a szórványokban lakó hivek számára a szerkesztőség úgy is küldötte a Közlönyt. (U. K. 1892. 78 l.)

Az egylet módját ejtette annak is, hogy Arany János műveivel is megajándékozza a vasárnapi iskolát látogató ifjúságot. Hogy az ifjúsággal való foglalkozásnak szellemi tápláló eszköze is legyen, megindítják a »Fiatalság barátja« című ifjúsági lapot, amelyre annyi esztendő múlva is boldog emlékekkel gondolunk vissza a benne talált sok kedves olvasmányért.

Daniel Gábor főgondnok 20 koronás aranyat tűzött ki ezen tétel kidolgozására: »Szórványban lakó hiveink lelki gondozása«. A pályázat nem járt ugyan sikerrel, de megbízás alapján Simó János, ez a korán elhunyt lelkes, munkás pap ki is dolgozta és megjelent a D. F. E. kiadványai között.

Az egylet legelső pályanyertes munkái közé tartozik Sántha Károly evangélikus lelkésznek: »Gyermekednek szája, Dicsér téged Isten« kezdetű költemény, mely egyike a gyermekvilág számára írt legkedvesebb költeményeknek. Azt is érdemes megjegyezni, hogy az egylet már ezen a költeményen keresztül is egy másfelekezetű lelkésszel együtt munkálkodott Isten országa eljöveteleért.

A D. F. E. már megindulása kezdetén programjába vette az egyházi énekügyünknek felkarolását. Iszlai Márton cluji kántort és énektanárt bízza meg, hogy készítsen véleményes javaslatot énekügyünk előmozdítására. Iszlai Márton a javaslatát a következőkben teszi meg:

1. Mondja ki a D. F. E., hogy csak az az unitárius tanító áll hivatásának és korának színvonalán, aki iskolájában az éneket a mindenkori tanterv értelmében hangjegyek segítségével tanítja.

2. A D. F. E. szükségesnek látja, hogy egyházközségeink kántortanítói részére a Bartalus-féle énektanítási vezérkönyveket szerezzék meg. Szegényebb egyházközségeket e tekintetben hajlandó segíyezni.

3. A D. F. E. közóhajtása, hogy a templomi énekek alkalmával, úgy az iskolában, mint a népnél hasson oda, hogy az énekek időmértéke szerfelett hosszú ne legyen s hogy az oda nem tartozó kanyargatások maradjanak el. Szóval legyünk tekintettel a tisztultabb műízlésre.

4. A D. F. E. véleménye szerint a jövőben kiadandó énekeskönyv egyes énekdarabjainak szövege, dallama illetékes szakférfiak által javítandó. Némely darabok kihagyandók és újak felvehetők — tekintettel azonban arra, hogy a most használatban levő énekeskönyvek is ott lehetőleg használatban maradhassanak.

5. A D. F. E. kívánatosnak tartja, hogy a kiadandó énekeskönyvben minden darabnak legyen megírva hangjegyek által a dallama is, kivéve azokat, melyek egy másnak a dallama szerint mennek. A dallamok egy-, két- és háromszólamra legyenek írva a körülményekhez képest.

Az »Unitárius Közlöny« második számában (44 lap) már olvassuk a komoly felhívást: »*Népkönyvtárt kell teremteni minden községben*«. Érdekes följegyezni a legelső adakozókat: Boros Györgyné 1 művel, 8 példányban, Ürmösi testvérek 1 művel 50 példányban, Koronka Antalné 12 művel 15 kötetben, Váradi Károlyné 1 művel 3 kötetben, Gyergyay Ferencné örökösei 5 művel, 6 kötetben. Később Petrichevich-Horváth Kálmán 50 frt. Íme a népművelés gondolatának első áldozatos megvalósítói között is túlnyomó számban nők jelennek meg. Az egyesület gondos titkárának már eszébe jut az is, hogy a szegény egyházközségek konfirmált növendékeinek adomány útján emlékkönyv adassék. Egyelőre az énekeskönyvre gondolt, mint ajándékra, de ez már mint egy előképe a megszerkesztett konfirmációi emlékeknek. A népkönyvtár gondolatát az egyesület állandóan felszínen tartja s ezért egyes jóérzésű adakozók sok áldozatot is hoztak.

Az egyesület elég jókor belátta, hogy igazán sikeres munkát csak kidolgozott rendszer alapján lehet végezni. A régi tervzetet a következőkben érdemes lesz felújítani:

1. Hit- és erkölcsstan és bölcsелеm köréből.

Isten. Jézus Krisztus. A lélek halhatatlansága. Az erkölcs s a vallás s a kettő viszonya. A világról való felfogások összehasonlítása és bírálata. Az unitárius vallás helye a különböző vallások között. Az unitárius hittan és kateirodalom történelme. Az unitárius eszmék hatása hazánkban. Az unitárius eszmék hatása külföldön. Az unitárius és más hitnézetek összehasonlítása. Az unitárius vallás érdekében szükséges teendőink.

2. Bibliai tanulmányok és rokontárgyúak.

Unitárius felfogás a Bibliáról. Az unitárius tantételek és a Biblia viszonya. A Bibliakritika előnyei az unitárius vallásra nézve. Unitárius írók szerepe a Biblia magyarázatában. Unitárius Bibliafordítók. Melyik Bibliát használják az unitáriusok? Kell-e az unitáriusoknak új Biblia fordítás-

ról gondoskodniok? Ó- és újtestamentumi vallási elméletek.
Az újtestamentum és a modern papság föladata.

3. Életrajzok. Egyháztörténelmi, egyházjogi és neveléstani tanulmányok.

Dávid Ferenc élete és munkássága. Enyedi György munkája. Unitárius püspökök. Hazai és külföldi unitáriusok. Egy néhány unitárius jóttevő. Channing és Parker. Vonások az unitárius egyház történetéből. Unitárius ekklézsiák rövid rajza. Nevezetes unitárius papok hazánkban és külföldön. Unitárius írók az egyetemes irodalomban. Az unitárius egyház az országos törvény előtt. Jogviszonyaink. Az unitárius egyház és a felekezetek. Jógtörténelmi tartozások. Az unitárius egyház viszonya az államhoz hazánkban és más országokban. Unitárius középiskolák régen és most. Cluji főiskola könyvtára (Unitárius Közlöny 1892. 155 l.)

Az egylet egyidejűen ajánlja, hogy az egyházközségi D. F. E. estélyeken tartsanak Channing-estélyeket, hogy a nagy amerikai vallásos szellemmel való rokonság annál jobban bebizonyúljon.

Az egyleti munka oly erővel halad előre, mint a hatalmas folyam a medrében. Tisztviselői között alig van változás, pedig a tisztikart minden harmadik évben újra alakítják, amint az alapszabályok előírják.

Eddig elé a pénztárnoki állás szenvedett a legtöbb változást. Első pénztárnoka Bágyi Kálmán pénzügyigazgatósági tisztviselő volt, de rövid ideig viselte az állást, mert Odorheiura helyezték át. Helyébe Dr. Veress Vilmos kereskedelmi iskolai tanárt választották meg, de ő e minőségben csak néhány évig működhetett; ugyanez volt a sorsa Iszlai Márton pénztárnokságának is, aki egyéb elfoglaltsága miatt rövid időn belül lemondott a pénztárnokságról. 1894-ben azonban megválasztják Gálfi Lőrinc akkor főgimnáziumi, jelenleg teol. akadémiai tanárt, aki most már negyven éve viseli e szerény, de nagyon is fontos állást, példás buzgósággal, lelkiismeretes pontossággal.

1897 június hó 24-én meghal az első elnök: Brassai Sámuel 98 éves korában.

Egy ilyen magaskorú ember elmúlása egészen természetes, de azért mégis mélyen meghatotta azokat, akik a nagy férfiút a szeretet és tisztelet érzésével vették körül. Az egylet azonban nemcsak fájó érzését fejezte ki a koporsó mellett, hanem Isten iránt érzett háláját is, hogy e nagy férfiút a Gondviselés élete utolsó 13 esztendejében nekünk, az egyháznak, különösen pedig a D. F. Egyletnek adta. Az egylet buzgó titkára, aki Brassainak legbizalmasabb emberei közé tartozott, igaz és őszinte méltánylással emlékezik meg a nagy halotról: »Mit tett Brassai a Dávid Ferenc egyletért? Egy részét meg sem lehet mondani, mert az

néha egy pár szóból, egy lépésből, egy akaratból állott, aminek rendszeren csak hatását éreztük, munkálkodásainak és gondolatainak egy része itt áll előttünk felolvasásaiban¹⁾ A D. F. E.-ben a nagy tudós kilenc felolvasást tartott, melyet az egylet az elnök halála után »Nézetek a vallás eszméjéről« címen kiadott. Brassai felolvasásai a »Keresztény Magvető«-ben s onnan különnyomatban megjelentek, de nem volt fölösleges az újabb, a külön kötetben való kiadás sem. Brassai vallási nézetei megérdemelték, hogy egy kötetben a nagyközönség kezébe jussanak. Ez a nagy lélek oly határozottan látta korának minden tévedését, a bigott türelmetlenséget épen úgy, mint a vallástalanságot (materiálizmus) vagy pedig a mesterkéltséget, kitalált vallás (pozitivizmus) hibáit és lehetetlenségeit. A vallásnak lényegét ragadta meg s a fölösleges és káros járulékoktól megtisztított vallásban látta a jövő vallását, amely az unitarizmusnak fog kedvezni. Csak a fölületes elme láthat a Brassai vallásbölcseletében rideg racionalizmust. A lélek elemeiben az értelem is benne van. Egy olyan kritikai szellem, mint amilyen a Brassaié, az értelmet nem engedheti elsikkadni sem valamely hagyomány, szentimentalizmus vagy pedig valamely divatos irányzat kedvéért. Az értelem azonban nem öli meg a vallás magas szárnyalását; ismeri az értelemnek határait, korlátait, tudja, hogy csak az értelemmel nem lehet megtalálni az Isten mélységet, de az értelem az iránytű, a vezető-szellem, amely a lélekben a legnemesebbet és a legtisztábbat érvényre hozza s amely megtisztítja a lelket a régi babonák és idejét múlt hiedelmek burjánjaitól. Nem lehet azt mondani, hogy a magyar közéletben és irodalomban az unitárius név és felfogás ismeretlen volt, de Brassai neve, tekintélye valósággal áldás volt a D. F. Egyletre s ezen keresztül az unitarizmusra. Brassai hatása kettős volt. Egyik a kifelé való hatás nagy tudományos tekintélyénél fogva, másik pedig a vallásos életnek benső ápolása és fejlesztése. Az »Unitárius Közlöny« első számában »Egy falusi pap« címen édes atyjáról emlékezett meg s Nagy Lajos lemondása után ő lett az »Unitárius Közlöny« társszerkesztője. Hogy e téren tulajdonképpen mit tett, nagyon nehéz megállapítani, de hogy kiváló szerepet töltött be, kiviláglik abból a rajongó szeretetből, melyet szerkesztő társában, Dr. Boros Györgyben fölébresztett, akihez atyai barátsággal és bizalommal ragaszkodott s aki egy egész munkás-élet alatt kitartó munkával, lelkesedéssel és igazi tanítványi hálával köszönte meg a nagy férfiúnak, a munkás és a tiszta, igaz bölcsséget. Dr. Boros György ezt a szolgálatot életrajza megírásával méltányolta.²⁾ Dr. Brassai Sámuel a D. F. Egylet ékessége volt. Ő maga is jól érezte magát az egyletben,

¹⁾ Dr. Boros György: Dr. Brassai Sámuel meghalt. »Unitárius Közlöny« 1897. 7. sz. 106. lap. — Dr. Brassai Sámuel emlékezete a D. F. E.-ben. U. o. 170—173. lap.

²⁾ Dr. Brassai Sámuel élete 1—372. lap.

sőt ebben találta magát igazán otthon. Benne az egyesület igazi éltető szellemet nyert, az ő lelke számára pedig Illés szekere volt, melyről nagy lelke egy magasabb életbe szállt.

5. Hajós János elnöksége.

(1897—1899.)

Brassai Sámuel lezárta szemeit, de az a szellem, amely a D. F. E. lobogóját körülölelte, lankadás nélkül folytatja munkásságát Clujon és a vidéken. Az 1897 október hó 23-án tartott egyesületi gyűlésen Ferencz Józsefné indítványára egyhangúan megválasztják elnöknek Hajós János miniszteri tanácsost, eddigi egyik alelnököt s helyébe ugyancsak egyhangúan alelnöknek Fekete Gábor kir. táblai elnököt, akinek mély tartalmú és lelkes beszédeiben annyiszor gyönyörködött az unitárius vallásközönség. Mindkét férfiú egyházunk legkiválóbb szellemei közé tartozik, akiknek megnyerése már fél siker. Hajós János 80 éve ellenére is fiatal buzgósággal fog a munkához, mint nagy elődje, Brassai. Első föllépése egy »Szózat« az egyesület fiókjaihoz és tagjaihoz, melyben először Brassairól, az elnöki székből nagy elődjéről emlékszik meg: »Én beláttam a helyzet nehézségeit: elfogadni egy olyan széket, amelyen egy világhírű tudós és nagy emberbarát ült, kit állandó köztisztelet és nagyrabecsülés mellett lejáratosított hosszú életpályának, magas tudományos műveltségnek és számos hazafi és polgári és vallásos erényeknek dícsfénye övedzett. Mélyen érzem és viselem a hajlott korrallal járó gyengeségek bénító hatását... Mind amellet elfogadtam a megtisztelő bizalmat s ezzel az elnöki széket, mert: előttem lebegett Dávid Ferenc egykori lelkes apostolunk fényes neve, melyet egyesületünk visel. Előttem lebegett egyesületünk üdvös, magasztos célja. Előttem lebegett ez állásbeli megdicsőült elődöm, Brassai Sámuelnek fenkölt lelki buzgósága. De ezen erős hit és remény is bátorított e vállalkozásra: hogy elnöki működésem után, lelki törekvésemnek és buzgó odaadásomnak hív és kitartó társakat fogok találni a tisztelt választmányban és egyesületünk minden tagjában«. A beszéd további részében az egyesület belső és külső ügyeinek fejlesztésére hívja föl a figyelmet. A választmány tagjait megsziporítják, a buzgóságban többet követelnek a tagoktól. Különösen a vidéki egyesületi életre hívja fel a figyelmet, valamint a taggyűjtésre, hogy az egyesületi élet minél erősebb lehessen. »Alig érhetne nagyobb lelki öröm, mintha egy hatalmas tábor gyűjthetnék magam körül, melynek erejével örök időre lerakhatnók egyesületünk fennállásának és virágozásának alapköveit.«

Eddigelé mindazok az eszmék, melyekért a D. F. E. létrejött, már a megvalósulás útjára jutottak. Azonban az ilyen munkánál sohasem lehet elegendő sok munkás. Mindig érezhető, hogy az aratnivaló sok, de az arató kevés. A kevés aratónak be kell osztania az időt, a munkát, a teendőket, hogy mindenüvé

jusson, aki a helyét megállja. A központi választmány 1897—98 évekre a saját kebeléből 1. missziói, 2. pénzügyi és gyűjtő, 3. rendező, 4. irodalmi szakbizottságokat alakított a következő tagokból:

1. Missziói-bizottság:

Elnök: Ferencz Józsefné
Társelnök: Fekete Gábor
Tagok: Koronka Antalné
Fangh Erzsébet
Orbók Mór
Dr. Veress Vilmos
Árkosi Lajos
Boros György

3. Rendező-bizottság:

Elnök: Zsakó Istvánné
Társelnök: Boros György
Tagok: Hajós János
Dr. Engel Gáborné
Dr. Lehman Róbertné
Árkosi Lajos
Dr. Gál Kelemen
Iszlai Márton
Boros György

2. Pénzügyi-bizottság:

Elnök: Haller Rezsőné
Társelnök: Pataki Istvánné
Tagok: Dr. Nyiredy Gézáne
Koronka Antalné
Hajós János
Gyulai László
Mikó Imre
Gálfi Lőrinc
Boros György

4. Irodalmi-bizottság:

Elnök: Hajós János
Társelnök: Kozma Ferenc
Tagok: Kőváry László
Orbók Mór
Dr. Veress Vilmos
Dr. Gál Kelemen
Gálfi Lőrinc
Boros György

Az egyesület érzi, hogy az unitáris vallás magasztos eszméit minél mélyebb műveléssel termékenyé kell tenni a nagyközönség számára. Dr. Brassai Sámuel halála után a titkár egyedül lesz szerkesztője az »Unitárius Közlöny«-nek. A kiváló szerkesztő ismeri a sajtó nagy hatalmát és jelentőségét és mindent megtesz, hogy a lap minél nagyobb és érdekesebb tartalommal jelenjék meg. Az ilyen célok elérésére nem elég a jóakarát és szellemi képesség, hanem pénz is kell. A szükséges anyagi alap megteremtésére megkezdik az úgynevezett »házi-estélyek« rendezését, a lelkes nők adományából begyűlt kézi-munkák kisorsolásából tekintélyes összegek gyűltek be. A D. F. E. estélyeinek művészi és más programjai mindig előkelő nagy közönséget toboroztak. Ide sorozhatjuk a kollégium dísztermét zsúfolásig megtöltő 4 délután tartott bibliai-ciklust, melynek vetített képeit Dr. Hintz Györgyné és Dr. Éjszaki Ödön készítették. A kitűnően sikerült házi-estélyek és bibliai előadások Dr. Boros Györgyné indítványára és lelkes vezetése alatt a választmány női tagjainak közreműködésével történtek.

Ebben az időben történt, hogy a választmány női tagjai Ferencz Józsefné elnöknővel az élén, felhívást intéztek a pap-

nékhoz a benső vallásosság és egyháziasság ápolására. A felhívás teljes öntudatossággal tárja fel azt a feladatot, amely azokra az unitárius nőkre vár, akik a Daniel Judithok és Wilhelm Krisztinák utódai.

A fölhívás a következő:

1. Látogassuk meg azokat a nőket, akik templomba nem járnak. Ha betegek vigasztaljuk, gyógyítsuk, gyámolítsuk. Ha szegények, segítsük, bátorítsuk. Ha kételkedők, vigasztaljuk és nyugtassuk meg. Éreztessük velük keblünk melegét, szívünk szeretetét, mert a szeretet sziklát mozdíthat ki helyéből.

2. Hassunk férjeinkre. Legyünk segítségünkre. Ha a gyülekezetben még nincsen olvasó-társaság, énekkar, alakítsunk közösen.

3. Alakítsunk kötő- és fonó-estélyeket, hogy társadalmi érintkezés útján is ápoljuk magunk között az összetartás érzetét.

4. Járjunk végére, hogy egyházközségeinkből kik vannak eltávozva, azok hol laknak, mivel foglalkoznak és hassunk rokonaikra, testvéreikre, szüleikre, hogy ne feledkezzenek el róluk s különösen ápolják bennük a szent vallásunkhoz való ragaszkodást.

5. Konfirmációra készüljünk el előre, hogy gyermekeinknek ez a nagy napja ünnepélyes, magasztos és feledhetetlen legyen. Gondoskodjunk a templom feldíszítéséről és emlékről.

6. Bármily szegények is vagyunk, ne bocsássuk el gyermekeinket üres kézzel. Akárhová mennek, ajándékozzuk meg énekeskönyvvel, imakönyvvel, Bibliával, »Unitárius Közlöny«-nyel vagy pedig a »*Fiatalság barátja*«-val.

7. Sziveskedjék közölni az anya- és leányegyházakból származott és idegen helyre költözött unitáriusok névsorát; név, foglalkozás, lakás, utóposta (családtag) pontos megjelölésével.

A felhívás azt az üdvös eszmét igyekezett megvalósítani, hogy ellássa, vagy legalább is fölkeresse unitárius eszmékkel azokat az unitárius testvéreinket, akik egyházközségeinkből idegen helyekre sodródtak, de az egyházközségben teljesítendő belmissziói munkára is igen helyes érzékkel felhívja a figyelmet.

Ebben az időben indítványozza Simó János turdai lelkész, hogy az egyesület adjon ki egy népies olvasmányokkal ellátott naplót. Az indítvány kedvező fogadtatásra talált, de csak jóval később lett belőle valóság. Akkor is először az odorheiköri lelkészek adják ki jó ideig az ottani D. F. E. támogatásával.

Az anyaegyesület felolvasásai ebben az időben elérték a 100-at. A századik felolvasó Nagy Lajos költő-tanár volt, aki ez alka-

Iommal egyik szép költeményét olvasta fel. Az anyaegyleti felolvasások már Cluj társadalmának vallásra, felekezetre való tekintet nélkül nélkülözhetetlen szükségleteiként jelentkeztek.

1898-ban kihirdetett pályázaton ismét díjat nyert Iszlai Márton jeles énekszerző, »Az ének hatása az istentiszteletre« című művével, mely az »Unitárius Közlöny«-ben (1899 11. lap) meg is jelent. Ebben az időszakban kezdődött az »Unitárius Közlöny«-ben az unitárius vallást és egyházat ismertető cikksorozat: »Tizenkét cikk az unitarizmusról«, mely sorozat nemcsak egyike a legkiválóbb szellemi termékeknek, hanem a modern unitárius vallásról a legkomolyabb tájékoztatót adjon. Megismertet küzdelmeinkkel, szenvedéseinkkel, hitelveinkkel és jogainkkal.

Amikor Hajós Jánost elnöknek választották, a titkár azon reménységének adott kifejezést, hogy, aki a D. F. E. elnöki székében ül, annak a Mindenható hosszú életet ad, mint Brassainak. Sajnos, ez a reménység nem vált be. Hajós János elnök 1898 május hó 12-én rövid ideig tartó betegségben meghalt. Találójában nem tudnók jellemezni, mint ahogy az »Unitárius Közlöny«-ben a szerkesztő tette: »Hajós János a régi erős gárdából már az utolsók közül való volt. Jellemében, életében és munkásságában híven őrizte azokat a tiszteletreméltó vonásokat, melyeket csak akkor, a nemzeti újjászületés bölcsőjénél lehetett elsajátítani. A munkát, a vallást, a nőt, a hazát önfeláldozásig szerette, becsülte. Ezen nemes tulajdonokat összesítve, végezte utolsó tisztjét: a D. F. E. elnökségét. Benne a társadalom, a barátok, az egyház és a D. F. E. egy pótolhatatlan derék embert veszítettek.

Mint alelnök 13, mint elnök két évig állott az egylet élén. Az egylet hálásan gondolt az ő jó szolgálataira, mikor örök búcsút kellett tőle vennie. Tizenöt esztendő hű és példaadó munkásság áldott kincsét őrizi Hajós János sírjánál a hálás emlékezet.

6. Az egyleti munka teljes megerősödése.

A rege azt mondja, hogy a katalaumi csata után a halottak lelkei tovább folytatták a küzdelmet, amely egész éjszaka tartott. A D. F. E.-ben is valami ilyen történt. A nagy elnökök meghaltak, meghalt Brassai Sámuel és Hajós János: a hálás utódok méltányolták és megsírárták az eltávozottakat, de a munka fönn nem akadott. Az elköltözött nagy szellemek, mintha együtt küzdöttek volna az élőkkel, oly nagyszerűen haladott előre a D. F. E. munkája. Nagy szerencse volt, hogy az elnöki székbe mindig méltó embert ültettek. 1899 szeptember hó 26-án a Cristuron tartott D. F. E. gyűlésen elnöknek egyhangúan Br. Petrichevich-Horváth Kálmánt, »a szív emberét« választották meg. Ezzel az elnöki szék nemcsak egy fenkölt gondolkozású, kiváló szellemű embernek került a birtokába, hanem olyannak is, aki igazi evangéliumi lélekkel volt megáldva s adományával is állandóan

jó példát mutatott. A persely-alapnak ő volt a legnagyobb és leg-állandóbb adományozója.

Kétségtelen, hogy az egylet vezetőségének már kezdetben meg volt a helyes felfogása az egyleti munkára vonatkozóan. Azonban az egylet csak fokozatosan tudta megvalósítani eszményeit. A nap is csak fokozatosan tud elhatolni a hegyek és bércek zege-zúgába és a rónák végtelenségére. Az egylet megalakulása után apránként megalakúlnak az egyházköri egyletek. 1900-ban megalakul az Ifjúsági Egylet is, mint a 10-ik kör. A munka mindenik körben buzgósággal folyik. A központi egylet nemcsak a maga külön ügyeire figyel, hanem mindenik alakúlatra is. Lelkesít, buzdít és eszméket ad a munkára és a munka megérlelésére. Az »Unitárius Közlöny« ismét egy újabb cikksorozatot indít be: »*Helyzetünk és jövőnk*« címen, mely ha terjedelemben s talán tartalomban, nem is éri el a korábbi sorozatnak (12 cikk az unitarizmusról) az értékét, mégis fontos szerepet töltött be egyházi irodalmunkban.

A nép művelődése szempontjából olyan fontos vándorkönyvtárt a lelkes nőtagok nem lankadó buzgósággal gyűjtik és ahová a szükség kívánja, küldik is. Katonáknak és az egyházközségből távol levő más hitrokonainak az »Unitárius Közlöny«-t megküldik ingyen. A »Konfirmációi emléket« 1700 példányban kinyomtatják, a »Fiatalság Barátját«, mint a gyermekek számára szerkesztett lapot, időközönként kiadják, a »Nők Világa« pedig az »Unitárius Közlöny« mellékleteként gyakran megjelenik. Az alkohol élvezete ellen való eljárás módszerére pályázatot hirdetnek. A felolvasógyűléseken jelesebbnél-jelesebb felolvasások hangzanak el. A választmányt és a szakbizottságokat újra szervezik, hogy a munka annál határozottabban mehessen. A missziói munka megteremtése szempontjából alap létrehozásán fáradoznak.

Az izmosódó munka közepette ülte meg az egylet fennállásának 20-ik évét, amely szerény ünnepély egyike a legfelejthetetlenebb pillanatoknak. E végből hadd idézzük az »Unitárius Közlöny« (1904 sz. 197 l.) örvendező szavát: »Nem a falak, hanem a szívek és arcok öltöttek díszet e napon. Valami fönséges áradata az elevenítő léleknek járta át azokat, akik együtt voltak. Először a sejtelmes és aggódó várakozás, azután a fokozódó szent hevülés egyé olvasztotta a jelenlevők nagy seregét. Amikor megzendült az ifjú ajkak csengő dala, az istenszolgálatnak áhítatos imája, a nagyszívű elnöknek mélyen átgondolt társadalmi bölcselete — már tudtuk, hogy nagy napunk lesz«.

A lelkes titkári jelentés a 20 év történetéről a következőket állapítja meg: »Húsz év aránylag rövid idő, de elégséges arra, hogy megtudjuk, vajjon jó úton járunk-e? A közönség, a sajtó, amely ügyünket mindig rokonszenvvel kísérte, előnyösen ítélte. Nem voltunk hűtlenek az időhöz, nem szalasztottuk el az alkalmat s azt hisszük, nemcsak a mi unitárius körünk, hanem a körülöttünk levő társadalom, városaink, községeink és hazánk

is nyertek egy-egy parányi előnyt az emberbecsülésből, mibe mi úton-útfélen hirdettünk; a józan vallásosságból, amely nekünk életelemünk, a hazafiasságból, amit mindenek fölébe emelünk.

Az üdvözlők sorában Örmössy Miklós, a budapesti D. F. E. elnöke az első, aki a többek között a következőket mondotta: »Mindnyájunknak örvidenünk kell, hogy megértük, hogy ama kis mustármegből, melyet a mi igazán keresztény magvetőink ezelőtt 20 évvel elvetettek, ma abból vallás-erkölcsi életünknek oly szép, terebélyes fája lett, melynek gyökerei átnyúlva Erdély bércein és völgyein, megfogamzani kezdenek már a Duna és a Tisza délibábos rónáiban is. Igen is teljes önérettel mondhatjuk el, hogy D. F.-Egy-leték a magyar társadalomnak ma már olyan üdvös, hézagpótló intézményévé váltak, melyek nagyban elősegítik a vallásfelekezeti béke nagy és nemes kultuszának terjedését.« Daniel Gábor tb. elnök, főrendiházi tag, főgondnok jelen nem lehetvén, levélben fejezi ki az egylet munkája fölött érzett megalégedését és nagyrabecsülését. »Az egyletnek hitéletünkre való jótékony hatásának kifejezésére alig találok szavakat. Azt minden unitárius nő és férfi érzi. Mint főgondnok hálás elismerésemet fejezem ki ez alkalommal mindazok iránt, kik egyletünket megalkották, fenn tartják és önzetlen közreműködésükkel ennek folytonos kifejlesztésén buzgólkodnak, mert a templomon kívül a hitéletet be kell vezetni a társadalomba, a családi tűzhelyekbe. Erre törekszik a mi egyletünk, melynek jótékony nyomai hathatósan nyilvánúlnak. Minden összejövétel egy-egy lélekemelő vallásos ünnep, mely más elfogúlatlan felekezetbelieket mintegy magával ragad, vagy legalább azoknak rokonszenvét irántuk felkelti. Van-e még egylet, amely ily csekély anyagi eszközökkel ekkora eredményt fel tudna mutatni? Alig hiszem.«

A nők között »a budapesti D. F. E. legdrágább kincse« (Örmössy Miklós elnök kifejezése), Perczelné-Kozma Flóra fejezi ki levélben hálás üdvözletét, különösen azért, hogy az egylet a női munkának is méltányló helyet adott a társadalom és a hitélet terén. »Örömmel jelenthetjük, hogy e szoros összeköttetés mellett is az unitárius nők világát képviselő mi kis lapunk, immár bejárja az ország minden felekezetének házait, észrevétlenül terjesztve itt is, ott is a mi szabad eszméinket, anélkül, hogy lerombolná a más vallásfelekezetűek hitét. Hiszen az a korszak hála Istennek, lejárt, midőn azt hitték, hogy a szabad vallásos eszmék *rombolnak*, ma már jól tudjuk, tapasztaljuk, érezzük, hogy azok mennyire építő hatással vannak az általános vallásügyre nézve; és én meg vagyok arról győződve, hogy az unitarizmus sok megfejthetetlennek látszó vallási kérdést nagy szellemi fejlettségénél fogva könnyű kézzel old meg és minden törekvése odairányúl, hogy az evangéliumot minél világosabban egyeztesse össze a modern tudományokkal és ízléssel, már nagyon sok embert békített ki saját egyházával és vezetett vissza Jézus evangéliumához.«

Nagyon érdekes Grätz Mór cluji evangélikus lelkésznek üdvözlő beszéde: »A Dávid Ferenc-Egyletet én is szívélyesen üdvözölöm 20-ik születése napján. Dicséret és dicsőség legyen neki. Dicséret és dicsőség, hogy kezdettől fogva magasan lobogtatja a vallási szabadelvűség zászlaját. Hiszen felolvasó asztalánál mindig szívesen látta városunk minden felekezetéből azokat, kik a józan haladást szükségesnek tartják a vallás mezején is. 1887 óta én is nem egyszer ültem az egylet felolvasó asztalánál, mikor még úgyszólván gyermekkorát élte. Legtöbbet az én Lutheremről és az ő kedves Katájáról olvastam, tehát Luther példás családi életéről és pedig kedves titkár barátom egyenes kívánságára! Ekkor történt, hogy protestáns püspökeink Melanctonja, Ferencz József püspök őméltósága, ezt az örökké emlékezetes kijelentést tette: »Vajha Luther családi életét tekintve, mindnyájan Luther követői lennénk.« Üdvözölöm tehát a nemes Dávid Ferenc-Egyletet s kívánom, hogy szellemes párbaját a vallási sötétség és szükkeblűség Goliáthja ellen folytassa«.

A Britt- és Külföldi Unitárius Társulat a következőkben fejezte ki üdvözlését: »Örömmel értesültem, hogy október hó 29-én a D. F. E. 20 éves fönnállásának ünnepét fogják ülni. Társulatunk igazgató-tanácsa örömmel értesült Ferencz József püspök úrnak közelebbről küldött leveléből, mily kitűnő munkát végez a D. F. E. a vallásos műveltség és jó érzés előmozdítására, nemcsak az unitáriusok, hanem mások között is. Igazgató-tanácsunk megbízásából van szerencsénk a legszívélyesebb üdvözlésünket nyilvánítani. Reméljük, hogy egyletük, mint a múltban, jövőben is hatalmas tényező lesz a jó munkában.«

Ezekén kívül az üdvözléseknek egész hosszú sorozata következett. Dr. Hegedüs István budapest egyetemi tanár, Dr. Bedő Albert orszgy. képviselő és Dr. Eisler Mátyás rabbi mondják el elismeréssel telt üdvözlésüket. A fiók-egyletek nevében pedig Sándor Gergely az odorhei-kör elnöke, Fazakas Lajos, a mures-köri egylet alelnöke, Lőrinczy Dénes a turda-airesi kör elnöke, Osváth Gábor a Turnava-mare-kör elnöke, Kiss Sándor a treiscaunei kör elnöke, Deák Miklós az Cristur-kör alelnöke, Szentmártoni Kálmán az Ifjúsági Kör elnöke mondanak lelkes üdvözlő beszédet. Murányi Farkas Sándor pedig, ez az igazi lelkes unitárius költő ódával áldozott e nap emlékének:

Tovább! Haladjunk csak a megkezdett úton,
Büszkén nézhetünk szét diadalunkon;
Konkolyt nem hintettünk... tiszta magot vetve;
Ott van az aratás dús kalászos rendje
Összehordva, kincses házzá nőtt már a mag,
Szellemi kincsekben lévén gazdagabbak.

Azt a zászlót, mely leng méltó kezekben:
Fel, fel magasabbra, hadd lobogjon fennen.
Gyűljünk körülötte, kicsinyje és nagyja,
Készen áldozatra s ha kell viadalra.

Ezen a jubileumi gyűlésen Józán Miklós budapesti esperes olvasott föl. »A mi közönségünk« címen. E felolvasásban az egyleti működésnek a más felekezetűekre való hatása van ki-domborítva. Józán Miklós a fenkölt gondolkozású költő nemes páthoszról tesz tanúbizonyságot a tiszta szabadelvűség eszménye mellett, amelynek mindenkor oly erős apostola volt. Felolvasását a következő szavakkal végzi: »Mindnyájunknak jól esik visszapillantánunk közös édesanyánk, a központi D. F. E. 20 évi hasznos működésére. Áldjuk a Teremtőt azokért a vezetőkért, akik már nincsenek közöttünk, de hanyatló éveiknek legjobb gondolatait nekünk áldozták; áldjuk azokért is, akik nemcsak buzgalommal intézik az ügyeket is, küzdve akárhányszor a félre-értéssel és a közönnyel: áldjuk azokért, akik jó és rossz időben híven kitartottak mellettünk és megvédték a lobogó becsületét«.

A lelkes hangulatban lefolyt díszgyűlés Ürmösi Miklóst al-elnöknek, P.-Kozma Flórát pedig díszelnöknek megválasztotta lelkes és odaadó munkásságuk elismeréséül.

Az egylet vezéremberei teljesen átérzik a D. F. E. nagy-szerű hivatását. Gyönyörű teljesítményt végzett eddig is, de még nagyon sok feladat várakozik reá. Deák Miklós egy nagyszerű, lelkes cikkben az unitárius atyafiakat a zászló alá való sorako-zásra hívja. A tagok száma 1560 s abból csak 200 falusi föld-mívelő székely. (»Unitárius Közlöny« 1905. 9—11 lap.) Mindinkább nyilvánvalóvá válik, hogy a népben nagyobb fokú hitbuzgóságot kell fölébreszteni. A népies irodalom megteremtése mindinkább közszükségletenként lép fel.

Clujon az anyaegyletben a megkezdett munka a régi csapá-sokon halad előre. A Bibliáról sorozatos előadásokat tart Dr. Boros György főtitkár s más válogatott előadók is csak növelik az egyleti élet iránt már régóta fölebredett bizalmat.

1909-ben az egylet működésének 25-ik évét érte meg. E fontos évfordulót nem ünnepelték meg, mert a következő 1910-ik évre nagy ünnepélyek előkészítésével voltak elfoglalva. Az egy-letben azonban már ekkor fölvetődött az a helyes gondolat, hogy Dávid Ferenc életrajzát népies nyelven írassák meg. Ez a helyes gondolat ha későre is, de mégis megvalósúlhatott, amint később látni fogjuk.

7. Az 1910 évi nagy ünnepélytől a világháború végéig.

Az 1910 év feledhetetlen minden jó unitárius számára. Az unitárius egyház méltó kegyelettel emlékezett vissza nagy alapí-tójának és első püspökének, Dávid Ferencnek születése négy-százados évfordulójára. Ez évben a Zsinattal kapcsolatosan ren-dezett emlékűnnepély alkalmából emléktáblával látták el a dévai várbörtönt, melyből vallásunk vértanujának nagy lelke fölszállott az egek úrához. Ezt az örökre emlékezetes ünnepélyt a magyar

unitárius egyház rendezte, de a D. F. E. is kivette belőle a maga részét, hiszen ő viseli a Dávid Ferenc nevét. Ez egylet búzgósággal, lelkesedéssel és szent várakozással néz az ünnep elé. A dévai emlék javára maga is gyűjt s igyekszik segítségére lenni az egyháznak abban, hogy Dávid Ferencről minél világosabb és teljesebb ismerete legyen a nagy közönségnek. Az egylet lelkes főtitkárának Dr. Boros Györgynek szerkesztésében egy jókora kötet jelent meg e címen: »Az unitárius vallás Dávid Ferenc korában és azután«, melyben az unitárius egyház legkiválóbb írói mutatták be az unitarizmusnak egy-egy fontosabb fejezetét, hitelveit és alkotmányát. Az egyház megíratta Dr. Kiss Ernővel »Dávid Ferenc életrajzát« az úgynevezett nagy közönség számára, kiadta Dávid Ferenc »Rövid Magyarázat« című művét faximilében a régi íráshoz hasonló formában, Pálfi Márton szakszerű nyelvészeti magyarázatával és Dr. Boros Györgynek »Dávid Ferenc teológiájáról« írott jeles értekezésével. A Dávid Ferenc népiesen megírandó életrajzára egy pályamunka beérkezett, de az nem ütötte a mértéket. Ezúttal eltértek a pályázat hirdetéstől és megbízták Pap Domokos turdai tanárt az életrajz megírásával. A kíváió író vállalta a megbízást s mindenképpen megfelelő munkával viszonzta a feléje fordult bizalmat. Ez időben az egylet mindenképpen szerencsésen dolgozott. Engel Ella gyönyörű felolvasását kiadja »A lámpával járó nő« címen, melyben Nightingale Flórának, a nemes lelkű, önfeláldozó angol unitárius nőnek élete művét: a Vörös-Kereszt egylet eleveníti föl s mutatja be e különben is unitárius nőt a mi közönségünknek. A Dávid Ferencre való visszaemlékezés éve mintha fokozottabban ihlette volna a lelkeket, úgy jelentek meg egymás után a kiváló művek.

Mielőtt azonban az események fonalát tovább vinnök, meg kell emlékeznünk az 1910 évi augusztus hó 20-án az emlékzsinnal kapcsolatosan tartott D. F. E. közgyűléséről. A gyűlés oly népes volt, hogy a tagoknak mintegy fele része nem fért be a díszterembe. Az emelvényen helyet foglaltak Br. Petrichevich-Horváth Kálmán elnök, Ferencz Józsefné alelnök, Dr. Boros György főtitkár, Fangh Erzsébet és Tarcsafalvi Albert titkárok, Ferencz József püspök, Fekete Gábor tisztb. elnökök, Kozma Ferenc alelnök, a választmány tagjai az elnökség tagjai közül foglaltak helyet. Teljes számmal jelen voltak az angol és amerikai vendégek (105). Gyűlést Iszlai Márton vezetése alatti dalárda éneke nyitotta meg. Azután Br. P.-Horváth Kálmán elnök mondta el egyikét a legszebb elnöki megnyitóinak. Beszédében vázolja Dávid Ferencnek s az unitárius reformációnak a sorsát, majd meg a következő örökké emlékezetes szavakkal folytatja: »Az igaz, hogy mi kevesen vagyunk hivatalból, de ha a szerint szavaztatnók meg az embereket, ami lelkünk mélyén találhatik, meg vagyok győződve róla, hogy mi nem 70.000, hanem 700.000 is lennénk. És nem is csoda. A mi vallásunk gyönyörű egy vallás; lelkünket meghatja egyszerűségével és minket, mint istenfiait

az atyához: az Istenhez föleme', keblünk azon vágyakozásának, mely a teremtet keresi és arra áhítattal tekint fel — eleget tesz, másfelől értelmünket, józan gondolkozásunkat nem kívánja béklyóba verni, midőn az írás szavai magyarázatánál tág teret nyit ítékezésünknek, hogy abból megalkothassa mindenki magának a saját lelki meggyőződéséből kiforrott vallását, melyhez az életnek annyi szomorúsága, csapása és törődése mellett gyakran menekül a lelkében megviselt ember és ha otthon, mint ki nem apadó forrásnál enyhületet nyerhet, tovább felveszi a harcot, nem csügged el, új életet kezd. A mi vallásunk a Jézus Krisztus tanításai, amint azt az őskeresztények a III.-ik századig gyakorolták: alapja a szeretet és a megbocsátás... Mily egyszerű és világos és mégis mily kevesen vagyunk, akik az abban foglaltakat fenntartás nélkül elfogadni hajlandók vagyunk. De azért ne csüggedjünk. Miénk a jövő. Jól mondotta Brassai bácsi: »A mi vallásunk a jövő vallása«. Ezekkel és más hasonló bensőséges gondolatokkal üdvözli a tagokat és a vendégeket. A titkári jelentést Fangh Erzsébet egyik titkár készítette el, aki röviden visszatekint az egyesület 16 éves történetére, beszámol egy év munkásságáról, melyből látszik, hogy az egyesület a társadalmi feladatok között már teljesen otthon érzi magát. Ezután az üdvözlések következtek, melyben először Faluvégi Áron, a budapesti D. F. E. elnöke és képviselője szép szavakban fejezi ki a két társegyesület közötti viszony belső melegségét és mindkettő munkásságának fontosságát. Dr. Carpenter E. Jakab az angol egyházak és intézetek, valamint a maga nevében szól s üdvözli a D. F.-Egyesület. Dr. Wendte Károly az amerikai unitárius társulat titkára pedig Socinus Faustus elhagyott sírjáról való megemlékezést fűzi e nagynaphoz. Az Ifjúsági Kör nevében az akkori elnök, az oly korán elhunyt Sándor János, a fiókegyesületek nevében pedig Pap Mózes cristuri főgimnáziumi igazgató és Ajtay János mereşti lelkész beszélt a nap jelentőségéhez méltóan.

E nevezetes gyűlés keretében alkották meg az angol, amerikai és magyar unitárius nőkszövetségét, amely szövetség oly áldásos munkásságot fejtett ki a jótékonyág terén különösen. A Nőkszövetségének magyar csoportja elnökének mélt. Ferencz Józsefnét a Dávid Ferenc-Egyesület alelnökét választotta meg.

Déva várának megtekintése és az ott lefolyt nagyszerű ünnepek után az egybegyűlt ünneplő közönség szétoszlott. Mindenki ment a maga külön foglalkozása után. A Dávid Ferenc szelleme azonban tovább működött az egyesületben. Csüggedés, lankadás nem állott be, hanem megerősödött az a törekvés, hogy ne csak a központban és az egyházkörökben egy-egy ünnepies alkalommal, hanem állandóan működjenek a D. F. E. a falvakban, a szórványokban, sőt a legnagyobb és lezmesszibb levő szórványban — Amerikában is az ottani, többnyire a véletlen szerencseszeszélyére bízott, kivándorolt hittestvéreink között.

Ebben a céltudatos munkában találta az egyesületet a világ-

háború. Egy pillanatra minden megváltozott. Az erős férfiak legnagyobb része bevonult a harctérre, ahol a D. F. E. eszméi helyett más gondolatok uralkodtak. Itthon a cluji kollégiumnak kórházzá történt átalakítása következtében alig maradt arra hely, hogy a választmányi gyűléseket megtartsák. A munka azért nem maradt el. A lámpával járó nő megmutatta a teendőket. Ki hitte volna, hogy oly közel van a sebesültek gondozásának, ápolásának kérdése, amikor a »Lámpával járó nőt« az egylet külön kiadásban is megjelentette? Az egylet minden tőle tehető megtett, amivel a szenvedést és nyomort enyhítette.

Az »Unitárius Közlöny« egy állandó rovatot nyitott »A mi katonáink« címen a háborúban résztvevőkről, hogy azoknak viszontagságai, akik a történelem alakításában részt vettek, ne maradjon homályban. E rovat vezetésére sikerült megnyerni Kelemen Lajos jeles tanárt és történészt, aki igazi szakavatottsággal teljesítette feladatát. Sok olyan esemény örökített meg katonáink hősiességéről, önfeláldozásáról, szenvedéseiről és haláláról, melyek a jövő történetírásnak becses adatai lesznek. Az egylet történetéhez tartozik az is, hogy a már régóta megszervezett főtitkári állás mellé, még két titkárt választottak. Ez állásokat Fangh Erzsébet és Győrfi István töltötték be. A nagy háború végéig Győrfi István teológiai tanár volt az »Unitárius Közlöny« mellett Tarcsafalvi Alberttel együtt munkatárs. Győrfi a háború befejezésével egyházi és egyleti működését abbahagyta.

A háború alatti egyleti működéshez tartozik az is, hogy a D. F.-Egylet az egyház anyagi támogatásával egy alkalmi imakönyvet adott ki.

A cluji évi rendes gyűléseket a háborús zavarok közepette is megtartották, csak az 1918 évi közgyűlés maradt el az akkor bekövetkezett összeomlás és forradalom miatt. Az 1918 év végén az »Unitárius Közlöny«-nek két utóbbi számai sem jelentek meg, mert a bekövetkezett nagy változások következtében egy ideig minden egyleti munkának szünetelnie kellett.

8. A háború utáni egyleti munka.

Az »Unitárius Közlöny«-nek 1918-ban a két utóbbi száma nem jelenhetett meg a papirhiány miatt s az egyleti munka is szünetelt az uralom átvételével közbejött rendelkezések miatt. Az egylet buzgó főtitkára, Dr. Boros György külföldre utazott, honnan csak 1921 év közepe táján jött haza s emiatt az »Unitárius Közlöny« szerkesztő nélkül maradt. Az egyház annyit segített a lap ügyén, hogy 1919 szeptember havától Dr. Borbély István szerkesztésében megjelentette, mint egyházi hivatalos lapot. Az akkori ostromállapotok nem kedveztek az egyleti életnek, sőt az átalakulás első éveiben lehetetlenné is tették a tiltó rendelkezések.

A leányzó azonban nem halt meg, csak aludott. Minden

unitárius szív arra vágyott, hogy az elalélt egyleti élet újra fölébredjen. A fiókegyletek azonnal megmozdultak, amint csak lehetséges volt. Megmodult kellő időben a központi elnökség is. Az »Unitárius közlöny« 1920 évi január—februári számában Br. Petrichevich-Horváth Kálmán, Ferencz Józsefné alelnök és Csiki Gábor titkár aláírásával egy felhívás jelent meg a fiókegyletekhez, mely felhívás helyeslőleg veszi tudomásul az egyházi főhatóságnak azt az intézkedését, hogy az »Unitárius Közlöny«-t, mint hivatalos lapot kiadja. Az egyházzal történt megállapodás szerint a lapnak egy szépirodalmi része is lesz, mely a D. F. E. eddigi céljainak áll szolgálatában »Éppen ezért — mondja a felhívás — felhívjuk a vidéki fiókegyleteket, adják oda a vállalkozáshoz minden erkölcsi és minden lehetséges anyagi támogatásukat. Keressék meg az »Unitárius Közlöny« előfizetőit és hívják fel őket, hogy a most megjelenő »Unitárius Közlönyre« újólag előfizessenek és igyekezzenek odahatni s minden módot megragadni arra, hogy új előfizetőket gyűjtsenek«. Majd meg így folytatja: »E helyen hívjuk fel a fiókegyletek buzgóságát arra is, hogy találják meg a módját és lehetőségét annak, hogy különösen téli hónapok alatt lehetőleg minden gyülekezetben népnevelő-, vallásos-estélyeket tartsanak. Igyekezzünk a mi annyi szépségre és jóra képes népünk szívéhez férközni s azt irányítani. Mély és gazdag az a szív s nekünk jutott az a hivatás, hogy annak kincseit kibontsuk és értékesítsük. Mutassuk meg, hogy tudjuk és akarjuk terjeszteni azt a szent kötelességet, amit Istennel s a népünkkel szemben magunkra vállaltunk«.

Az 1921 évi október hó 30-án tartott gyűléssel az egylet visszatért a régi kerékvágásába. Dr. Boros György főtitkár szerencsésen hazaérkezvén külföldről, megkezdődött az egylet újjászervezése és az új idők kívánalmaihoz való berendezkedés. A tisztújítás során Dr. Boros György ügyvezető elnöknek, Pap Domokos főgimnáziumi tanárt pedig főtitkárnak egyhangúan megválasztották. Az áldozatos unitárius lelkek örömmel vették körül az újjászervezett egyletet, az egylet vezetősége pedig hozzálátott a komoly népnevelő munkához, a falú közművelődésének vezetéséhez, amely annyira előnyösen jellemzi a D. F. E. munkásságának háború utáni irányát. Az egyház által ideiglenesen átvett »Unitárius Közlöny« 1922 januárius hó 1-től ismét visszakerül a D. F. E. tulajdonába, melynek főszerkesztője Dr. Boros György, szerkesztő pedig Gyallay Pap Domokos, a kiváló népies író lesz.

Az 1922 évben egyházunknak s benne az egyletnek is nevezetes napja volt az amerikai és angol hitrokonok látogatása. E külföldi angol és amerikai misszióknak az amerikai Dr. Cornish, Speight, Perkins és az angol Redfern voltak a tagjai. Ez év augusztus hó 1-én a D. F. E. műsoros-estélyt rendezett a külföldi vendégek tiszteletére, melyen a dísztermet zsúfolásig megtöltő közönség vett részt felekezetre való tekintet nélkül. A vendégeket először Br. Petrichevich-Horváth Kálmán elnök üdvözölte,

aztán pedig Dr. Boros György ügyvezető alelnök vázolta tömör szavakban a D. F. E. hívatását. Dr. Boros Györgyné és Dr. Kauntzné-Engel Ella pedig a nőkszövetség nevében mondják el szívből jövő üdvözlésüket. Pap Domokos a kiváló történész Dávid Ferenc népies nyelven megjelent életrajzának írója vetített képes előadásban ismertette Dávid Ferenc életének, küzdelmeinek nevezetes helyeit és eseményeit.

A szép művészi programrész befejezése után az angol és amerikai vendégek azzal az erős meggyőződéssel búcsúznak el az egylettől, hogy az amerikai, angol és erdélyi unitárius egyház egy szellem, lélek és akarat. Bármely csapás, szenvedés vagy szenvedtetés éri az egyiket, azt érezni fogja a másik kettő is. Ez az egység örökké élni fog.

A következő évi (1923) választmányi gyűlés megbízásából ügyvezető elnök és főtitkár »Belső ember testvéreinkhez« egy felhívást bocsát ki, mely szerint minden egyes egylet, mely a községben működik, a D. F. E.-ben csoportosítandó, azaz ebben az egyletben szervezendő, hogy az egyes helyeken talán meglevő sok egylet, nehogy éppen az egyleti élet megölője legyen. Hogy az egyleti életre nézve hasznos útmutatást adhasson, bekéri az egyleti életre vonatkozó adatokat s jelzi, hogy új munkaterv és ügyrend összeállításán dolgoznak, melyeket a fiókegyleteknek is megküldenek. Az »Unitárius Közlöny« segítőtársnak, apostolnak, misszionáriusnak ajánlja fel s kéri, hogy juttassák híveink kezéhez.

A közgyűlésen már látható volt a falú munkában a közös szellemnek és akaratnak a jele. Felvetődött egy gyűlésen az a gondolat is: hogyan lehetne az »Unitárius Közlöny«-t népünk állandó olvasmányává tenni? Olyan kérdés, amely ha kedvező megoldást nyerhetne, a belmisszióknak egy igen fontos kérdése meg lenne oldva. Az év fontos eseményei közé tartozik, hogy Pap Domokos megvált a főtitkári állástól és helyébe Dr. Varga Béla teológiai tanárt választották e fontos állásra.

A következő (1924) év ismét jubileumi év volt, az egylet alapításának negyvenedik évfordulója. 1924 november hó 28-án volt a jubileumi-gyűlés, egyike a legszebb gyűléseknek. Br. P.-Horváth Kálmán betegsége miatt nem lehetett jelen a gyűlésen, de tartalmas, magvas megnyitóját erre a gyűlésre is elküldötte. Dr. Boros György ügyvezető-elnök pedig visszapillantott az elmúlt 40 esztendőre, melyből kibontakozott az a gyönyörű munka, melyet a D. F.-Egylet ez idő alatt teljesített. »Törhetetlen optimizmussal hiszem, hogy egyházunk kicsinyje, nagyjá csak jót kapott az egylettől. Azt hiszem, hogy egyletünk népünk jövő kultúrájának központi forrása lesz, honnét mindenki meglegedve fog járni az élet útján. — Ünneplő gyülekezet, tekintsük az elmúlt negyven évet — ha úgy tetszik — pusztai vándorlásunk megtisztító próbatételének. Érezzük meg, hogy most éppen a Nébó, a próféták hegycsúcsán állva, tekintünk be amaz ígére-

földére, melyben nem a puszták mannája, hanem Jerikó várának ostroma vár reánk. Elő a trombitát, zengje a harsonát, hadd ébredjenek föl az alvók, hadd mozduljanak meg a halottak, mert akkor a mi egy igaz Istenünk napja megáll és fényeskedni fog rajtunk!»

Az ünnepélyen több üdvözet hangzott el, melyek között Ürmösi József az odorheii D. F. E. elnöke az egylet által teljesített missziót kihangsúlyozva, a nagy elnökök mellett a Dr. Boros György ügyvezető-elnök érdemeit méltatja, »mint, aki szívét adta a munkához s bámulatos, szívós kitartással, türelemmel mozgató ereje, éltető lelke volt mind a mai napig annak, amit *unitárius misszió*nak nevezünk«. A vidéki Nőegyletek nevében özv. Pálffi Ferencné mondja el lelkes üdvözetét. Beszédét a következő szavakkal végzi: »A D. F. E. és a Nőszövetsége a mai viszonyok nehézségei között is megállja a helyét. Buzdít, ahol arra van szükség és sok elfáradt embernek nyújt kellemes pihenést és szórakozást. Falúkon is megalkottuk és épen úgy működnek a D. F. Egyletek, mint városokon, épen úgy igyekeznek eleget tenni szent és szép kötelességüknek; beoltják a népbe, a legkisebb gyermekbe az unitárius vallás fenkölt, magasztos eszméit, megismertetik és megszerettetik a vallást, semmit el nem mulasztva, amivel egyházunknak segítségére lehetnek«. A cluji Nőszövetsége nevében Fangh Erzsébet mondja el szép gondolatait az egyletről. Hálásan említi föl azt a tényt, hogy a D. F. E. a nőket már kezdettől fogva munkatársainak tekintette, bevonta az egyleti életbe s azáltal az unitárius vallásos életnek munkás, építő pilléreivé tette. Ez egyletből keletkezett az unitárius Nőszövetsége, az unitárius nők világszövetségével együtt működve, azzal benső kapcsolatot tart fenn. Az egylet a nőket hivatásuk magaslatára kívánja emelni s ezért az egyletnek háláját fejezi ki.

A székelyek nevében Bodor Ferenc vârgghişi székely gazda talpraesett beszéddel tett tanúbizonyságot a székely nép értelmi képességeiről, az ifjúság érzelmeit Lőrinczy Géza elnök tolmácsolta, a debreczeni leányegyház üdvözetét Lőfi Béla tolmácsolta, az angolok között Street Kristóf Jakab emlékezett meg a jubileum alkalmából, Józan Miklós budapesti püspöki vikárius pedig egy hatalmas, erőteljes költeménnyel: »*Igy szól a Mester*«, áldozott a nagy idők emlékének. Ez alkalommal az Unitárius Irodalmi Társaság is, mint az egyházi életben a legközelebbi munkatárs, üdvözetét fejezi ki az egyletnek e hosszas céltudatos munkájáért. Nem maradott el az üdvözlők soraiból a legrégibb vidéki nőegylet a mereşti sem.

A következő (1925) évben két nevezetes eseménye volt az egyletnek. Egyik Dr. Boros Györgynek az »Unitárius Közlöny« szerkesztőségétől, másik Br. P.-Horváth Kálmán az elnökségről való lemondása. Dr. Boros György 37 évig szerkesztette az »Unitárius Közlönyt«. Hogy e téren milyen érdemei vannak, arról külön fogunk megemlékezni.

Br. P.-Horváth Kálmánról is csak röviden emlékezünk meg. E nemes, finom unitárius léleknek a képe annyira benne van az unitárius szívekben, hogy szinte kegyeletsértés minden jó tettének a fölemlegetése, Mint elnök, 25 esztendeig állott az egyesület élén és e nemes léleknek lénye teljesen egybeforrott a D. F.-Egyesülettel, az unitárius szellemmel. Minden gyűlésen egy nemes, fenkölt gondolatokkal teljes beszéddel gyönyörködtette a közönséget s gyakran szépirodalmi dolgozataival is felkereste az »Unitárius Közlönyt«. Adományjaival pedig mindig előljárt. Sohasem azt mondotta: Előre! Hanem: Utánam! Midőn e nemes férfiú 1926 június hó 13-án meghalt 87 éves korában, azt a szívfájdalmat éreztük, amely minket édes apánk halálával ért.

Az »Unitárius Közlöny« szerkesztését egy bizottság vette át, amely állott: Dr. Kiss Elek, Pap Domokos, Pálfi Márton és Dr. Varga Bélából. Célkitűzését a következő mondatok tükrözik vissza: »Lapunkban azon leszünk, hogy egyszerű formában, fokozatosan kifejtsük az unitárius vallás erkölcsi élet értelmét s ezáltal megmutassuk népünknek magasztos elhívását. Gondoskodni fogunk arról, hogy unitárius életeszmeny gyakorlati megélése minél szélesebb körben biztosítva legyen (misszió). Népünk (olvasóközönségünk) számára megfelelő irodalmi termékekről (olvasni- való) gondoskodni óhajtunk s a templom, iskola és egyház, valamint más egyházi intézmények eseményeit és állapotát ismer- tetni fogjuk, Egyszóval mindenedalú anyagot, tájékoztatást, segít- séget akarunk adni olvasóinknak abból a célból, hogy keresztény magyar élethívátásunkat mindannyian felismerhessük s annak megvalósítását a jó Isten segítségével minél jobban megközelít- hessük.«

Ez évben bekövetkezett az a régi óhajtás, hogy az egyesületi munka egységesítése szempontjából egy munkaterv dolgoztassék ki. A tervet Kiss Károly várgyísi igazgató-tanító, énekvezér dol- gozta ki, aki egyike a falú közművelődése legkiválóbb munká- sainak. A Kiss Károly által készített tervezet a következő:

Munkaterv a Dávid Ferenc vallásos Egyesület működéséhez.

I. RÉSZ.

Egyházközségi Dávid Ferenc-Egyesületek.

Vallásközönségünk azon részének, mely az elemi is- kolából kikerült, »Dávid Ferenc-Egyesület« címen olyan egye- sület szervezendő, mely két tagozatban: az »Ifjúsági Dávid Ferenc-Egyesület«-ben és a rendes »Dávid Ferenc-Egyesület«-ben folytatja működését.

A két szervezet közös vezetés mellett működik. Vo- natkozó állami és egyházi törvényeink szerint ezen egye- sületek egyházunk kiegészítő részét képezik (409C—1924. törvszéki sz., 3616—1924. Egyh. Főh. körirat alapján), így működésünknek semmi akadályja nem lehet.

Szervezhető, sőt ahol ezen munkaterv szerint működő szervezeteink már régebbi idő óta sikerrel műkednek, vagy ahol a papon és a tanítón kívül más vezető is van, szervezendő »Gazdakör«, »Olvasókör«, és »Nőkszövetsége« is. Miután azonban ezen keretek már egy magasabb kultúr-igény kielégítésére szolgálnak s működésük kereteit ez idők szerint a helyi viszonyok határozzák meg, programjukkal jelen munkaterv nem foglalkozik.

Az Egyházközségi Dávid Ferenc-Egylet kettős tagozatának munkatervét a következő két fejezetben adjuk:

I. FEJEZET.

1. A Dávid Ferenc-Egylet

a nagykorú unitáriusok valláserkölcsei életét és kulturális haladását munkáló egyházi szerv.

Minden év novemberében kezdi működését s pap és énekvezér-tanító vagy más alkalmas egyén vezetésével lehetőleg minden héten egy összejövetelt tart, amikor is előre megállapított program szerint tartja meg gyűlését.

Első gyűlésen megválasztandó a vezetőség. Ez áll: egy elnök, egy helyettes elnök, legkevesebb két gyűlésrendezőből, egy jegyző, két aljegyző, egy pénztáros, egy teremgazda, egy könyvtáros és öt férfi, öt nő választmányi tagból. (A népesség szerint a választmány nagyobb is lehet.)

Pap és énekvezér-tanító a gyűlésrendezői tisztet köteles önként elvállalni, e kötelességgel járó tisztre azonban más is megválasztható. Elnökök a gyűlés adminisztratív dolgait intézik, rendezők a gyűlést előkészítik, jegyzők a gyűlés lefolyásáról részletes jegyzőkönyvet vesznek fel, pénztáros az egylet vagyonát kezeli, arról az utolsó gyűlésen elszámol, teremgazda ülőhelyekről, világításról gondoskodik, a rendre felügyel, könyvtáros elnöki felügyelet mellett az egylet könyvtárát kezeli, a választmány az egyletet megszervezi, összetartja s ügyeit az alakuló-gyűléstől a bezáró-gyűlésig intézi.

A vezetőség minden évben, vagy két évben újra választandó. Régi tagok újra választhatók.

Évenként legkevesebb tíz gyűlés tartandó. Ezenkívül két ünnepélyes gyűlés, egyik a Főhatóság esetleges intézkedése szerint vagy, november 15-én Dávid Ferenc emlékére, a másik az évi munkaeredmény beszámolásának legyen szentelve. Ezen utóbbi — ünnepélyes gyűlés — is a rendes program mellett foly le. Főpont legyen azonban az elévzett munka eredményének méltatása, a szereplők felemelítése és az érdemesek megdicséérése. E beszámolót az elnök teszi meg. A beszámoló másodpéldánya a Egyházköri D. F. E.-nek megküldeni.

A tíz rendes gyűlés gerince az a két előadás legyen,

melyeknek tárgyai jelen fejezet 2. pontja alatt vannak felsorolva. E két előadást a vezetőség (pap, tanító, vagy más) tartja. A gyűlés további pontjai ezek: egyházi ének, ima, megnyitó szavak, szavalatok, szórakoztató felolvasás (vagy monolog, dialog), énektanulás, jegyzőkönyvhitelesítés, bezáró megáldás. Ezeket a programmpontokat a D. F. E. tagjai szolgáltatják a rendezők irányítása mellett. És pedig:

a) *Egyházi énekek* közül kettő a már megtanult egyházi énekekből veendő programmba. E tekintetben irányadó legyen a népiskolák részére készített egyházi énektanítási tanterv. A jelzett két ének a gyűlekezeti által a gyűlés kezdetén és végén énekelendő.

A programmpontjai közé illesztendő még az Ifjúsági D. F. E.-i vagy más daloskör, akár az énekvezér vagy más jó énekes által szóló, duett formában bemutatandó egyházi ének is, kívánatos azonban, hogy ez a bemutatott ének azonos legyen a megtanulásra kiválasztott énekkel.

b) *Imát* a lelkész mond. Az ima azonban ne legyen hosszabb öt-hat rövid mondatnál. Csak egy röpke fohász pl. arra, hogy a jó keresztény pár szóban hogyan tárja ki lelkét Isten előtt s mint kéri áldását, miként hívja segítségét munkája kezdetén.

Gyűlés végén ima helyett ugyancsak a lelkész mondjon bezáróul pár köszönő- és megáldó szót a gyűlekezeti ének előtt.

c) *Megnyitó* — az imához hasonló rövid programmpont — ne legyen egyéb, mint a közönséghez intézett üdvözlés és a gyűlés egész tárgykörét felölelő rövid célkitűzés. Legyen benne egy összefoglaló gondolat s ez szóljon a szervezet céljáról, fontosságáról, építő, tanító és nevelő voltáról is. Megnyitót a gyűlés rendezője mond.

d) *Szavalatokról* a rendező gondoskodik. Egy estén két szavalat tartandó; erre azonban elő kell készülni olyformán, hogy a rendező által kiválasztandó költeményt az előadó megelőzőleg tanulja meg előadni is próbaszerepléssel, hogy a közönség lehetőleg hibátlan előadást halljon. Egyik legyen komoly költemény, másik vígtárgyú, mindkettő tanító és szórakoztató. Szereplők elsősorban az önként jelentkező egyleti tagok közül, ha ilyen nem akadna a D. F. E., D. F. Ifjúsági Egylet, végül az iskolás növendékek közül választandók ki.

e) *Szórakoztató felolvasás*, vagy előadás egy programmpontot tölthet ki. Tárnya: ismeretterjesztő és nevelő hatása mellett jóízű, lehetőleg könnyed, vidám dolog legyen, de ne sértse a D. F. E. vallásos szellemét. Lapjainkban, folyóiratatainkban a rendezők, akik ezt a gyűlés tagjai közül szereplőknek felolvasás vagy előadás végett kiadják, bőségesen találhatnak ilyen tárgyú szórakoztató cikkeket, előadható jeleneteket.

f) *Énektanulás* a következő programmpont, de az úgy előkészítendő, hogy 15—20 percnél több időt ne vegyen igénybe. Evégből: a program rendjén megelőzőleg szóló duett formában vagy daloskör által bemutatott ének szövege iskolásgyermek vagy D. F. Ifj. E.-i tagok által olcsó fűzetekbe gyűlés előtt leírandó a gyűlés nagyságához mért számban s ezek a fűzetek a gyűlés kezdetén kiosztandók, a végén beszédendők s általában mint a D. F. E. vagyona kezelendők.

g) Gyűlés bezárása előtt felolvasandó a megelőző gyűlésről felvett *jegyzőkönyv*, melyet a gyűlés jegyzője s aljegyzői felváltva vesznek fel és amelyet a bekötött jegyzőkönyvbe való beírás előtt a gyűlés rendezőjének a fogalmazási és íráshibák kijavítása végett tartoznak bemutatni. E jegyzőkönyvnek kultúrtörténeti szemponton kívül az a jelentősége is van, hogy a minden évben újra választandó jegyzők az írásban és fogalmazásban tisztük betöltése által gyakorlódnak.

Összefoglalás:

Az elősorolt anyag a következő sorrendben, az alább megjelölt időtartam alatt adandó elő:

1. Gyülekezeti ének	időtartama kb.	3 perc
2. Ima	" "	2 "
3. Megnyitó	" "	3 "
4. Szavalat (komoly)... ..	" "	5 "
5. Vallásos tárgyú előadás ...	" "	15—20 "
6. Bemutató ének	" "	3 "
7. Közismereti tárgyú előadás	" "	15—20 "
8. Szavalat (víg)	" "	5 "
9. Szórakoztató felolvasás v. előadás	" "	15—20 "
10. Énektanulás	" "	15—20 "
11. Jegyzőkönyv	" "	10 "
12. Bezáró- és gyülekezeti ének	" "	10 "

Ez a program tehát két óra alatt lefolytatható és le is folytatandó. A hosszabb időre nyújtás fárasztó, az érdeklődés rovására esik, ezért kerülendő. E beállítás két személy (pap, énekvezér-tanító) állandó vezetését, tevékenységét feltételezi. Ott, ahol más is megnyerhető a kultúr munka végzésére, a pap és énekvezér-tanító munkája az általa kifejthető más irányú munkásság javára könnyűl.

Arra törekedjék a vezetőség, hogy ezen D. F. E.-i gyűléseket lehetőleg csak 16 éven felüliek látogassák.

Tagoktól beszédett önkéntes tagsági díj fennmaradó összege könyvtár beállítására fordítandó.

A vezetőség köteles minden tag után 2 leut D. F. E. felsőbb tagozatai javára lefizetni.

a) *Hittanból:*

I. A vallásos hit jelentősége; Isten a mi atyánk. II. A nagy világvallások és a kereszténység. III. Jézus élete. IV. Jézus személyisége és életének tanulságai. V. Jézus vallás-erkölcsi tanításai. VI. Az unitárius vallás keletkezése és az egyház megalapítása. VII. Képek az erdélyi unitárius egyház történetéből. VIII. Ugyanaz folytatva. IX. Az unitarizmus mai állása. Elterjedése Angliában és Amerikában. X. Az unitárius kereszténység lényege (hittani és vallástani szempontból).

b) *Közismereti tárgyból:*

I. Levegő: időjárás, hőmérséklet stb. II. A víz (vegyszeres és egészségügyi szempontból). III. Élelmiszerek (mint fent) táplálkozás. IV. Szeszitalok (testi és erkölcsi szempontból). V. Élelmiszerek eltartása és elkészítése. (Romlott, fertőzött anyagok, hamisítások.) Főzés, főzőedény. Étkezés rendje stb. VI. A ruha (egészségügyi és gazdasági szempontból). VII. A lakás (egészségügyi szempontból). VIII. A test összhangzatos nevelése, különös tekintettel a csecsemő- és gyermeknevelésre.

II. FEJEZET.

1. Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet.

Ami a felnőtt, nagykorú unitárius közönségnek az egyházközségi D. F. E., ugyanaz kell, hogy legyen az iskolából kikerült ifjúságnak a D. F. Ifjúsági Egylet azzal a különbséggel, hogy ennek az ő részére felsőbb iskolát pótló intézménynek, hasznos szórakozásra nevelő társaskörnek is kell lennie amellet, hogy főcélját, a vallás-erkölcsi oktató nevelést szemelől egy percig is eltévesztené.

Novembertől kezdődőleg a D. F. Ifjúsági Egylet is tartson 10 rendes gyűlést. A két ünnepélyes gyűlést a D. F. E.-tel közösen űli meg, abban tevőleges részt vesz.

Első gyűlésen azok az ifjak, kik a D. F. Ifjúsági Egyletnek tagjai kívánnak lenni, az elnök kezébe a következő fogadalmat teszik le: »Én N. N. becsületesemre fogadom, hogy a D. F. Ifjúsági Egyletnek hűséges és odaadó tagja leszek, minden igyekvésem oda irányúl, hogy magamat viselkedésemmel az egyleti tagságra érdemessé tegyem. Az egyesület szabályait megtartom s annak vezetősége iránt tiszteletet és engedelmességet tanúsítok. Isten engem úgy segítjen«. Az elnök a fogadalmat tett ifjakkal kezét szorít, mely aktus őket tagokká avatja. A később belépők is így lettek tagokká.

Ugyancsak az első gyűlés a vezetőséget is megvá-

lasztja. Tagjai: elnök, helyettes elnök (kik egyúttal a gyűlésrendezők is), egy jegyző, két aljegyző, egy pénztáros, egy teremgazda, négytagú fegyelmi bíróság és egy ifjúsági gazda (bíró) helyettessel.

A fegyemi bíróság az elnök vezetése, irányítása mellett ítélkezik az ifjúsági tagok vétsége fölött, melyeknél a következő ítéletek alkalmazandók: 1. megintés, 2. dorgálás, 3. öt leu pénzbüntetés, 4. tiz leu pénzbüntetés, 5. kizárás.

Az ifjúsági gazdák (bírók) az ifjúság fölötti fegyelmet gyakorolják rendtartás céljából. Gyűlések, táncmulatságok, összejövetelek stb. vezérletükkel rendeztetnek, a többi tagok támogatása mellett.

A többi tisztviselők kötelessége a D. F. E. tisztviselőjével azonos.

A D. F. Ifjúsági egyesület gyűlései programjában az ifjúság cselekvő részvétele feltétlen biztosítandó.

Az egyházi ének, ima, énektanulás, jegyzőkönyvfelvétel ép úgy történik, mint a D. F. E.-ben.

Szavalat a rendező által kiválasztható, betanulás az ifjú gondja. A szavalatot azonban kövesse bírálat.

Minden gyűlésen hangozzék el két rövid tanítás: egyik a lelkész által: hit- és erkölcsstani tárgyú, másik az énekevezér-tanító által: a mennyiségtan, természettudomány, egészségstani, gazdaságtan vagy társadalomtudomány köréből. Feldolgozandó anyag központi D. F. E. által kijelöltetik. Első évi anyag jelen fejezet 2-ik pontja alatt van.

Egy felolvasást a fent jelzett tárgykörök valamelyikéből, kiegészítve földrajzzal, történelemmel, az ifjak valamelyike tart. A felolvasást rendező válassza ki. Ezt a felolvasást a végén rövid megbeszélés követi. E pontnál a cél az ismeretnyújtás mellett az olvasás módjának megtanítása és megkedveltetése, miután ez az ismeretszerzésnek legbiztosabb s legkönnyebb eszköze,

Az estéből még fennmaradó fél óra beszélgetésre fordítandó. Az élet nyújtotta esetek alapján a beszélgetés tárgyai olyanok legyenek és a beszélgetés fonala akként vezettessék a rendező által, hogy valamely erkölcsi vagy illemszabály könnyen megalkotható legyen: pl. a kölcsönös üdvözlésről, a felnőttek iránti tiszteletéről, a fegyelemről, az utcán, templomban és táncban való viselkedésről.

A D. F. Ifjúsági Egyesület legbuzgóbb és legjobb tehetségű tagjai közben műsoros előadásra, vagy műkedvelői színelőadásra készülhetnek, melyet az egyesületben teljesített munkájuk jutalmaként táncdal egybekötve — egyházi célra — előadhatnak.

Az elnökség gondoskodik, hogy a D.F.I.E. tagjai után is lefizettessék a személyenkinti 2 leu a D. F. E. tagozatai javára.

Tagsági díj itt is önkéntes, elszámolás a D. F. E. pénzével közösen történjék.

2. Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet tárgykörei.

a) Hit- és erkölcstanból:

I. Az ember lelki és erkölcsi világa. II. Vallásosság. Az unitárius vallás (szépségei). III. Igazságosság. IV. Mások életének, vagyonának, hírnevének tiszteletben tartása. V. Becsület. VI. Szülői, gyermeki szeretet. VII. Rokoni-, nemzet-, emberszeretet. VIII. Hála, kegyelet. IX. A józan élet, mértékletesség. X. A munka.

b) Közismereti tárgyakból:

I. Földművelés. II. Trágyázás, trágyakezelés, műtrágya. III. Vetés (mag, nemesítés, ápolás, vetőgép). IV. Növényápolás. V. Terménybetakarítás. VI. Terményértékesítés. Szövetkezés. VII. Konyhakertészet. VIII. Gyümölcskertészet. IX. Takarménynövények. X. Ipari és kereskedelmi növények.

II. RÉSZ:

Egyházköri Dávid Ferenc-Egylet.

Az egyházközségi D. F. Egyletek esperesi körönként egyházköri D. F. Egyletet alkotnak. Az egyházközségi D. F. E. az egyházköri D. F. Egyletbe működő és résztvevő tagokul összes vezető (elnök, helyettes elnök, rendező) tagjait delegálja s érettük a megállapítandó tagsági díjakat fizeti. A kör tisztviselőit ezek választják.

Az egyházköri D. F. E. célja az egyházközségi D. F. E.-nek munkájához irányt, biztatást, eszmét, lelkesedést, szóval teljes erkölcsi támogatást adni, kötelessége ezek munkáját ellenőrizni, munkaprogramjukat elnöksége által jóváhagyással ellátni. Évenként legalább egy ízben más és más helyen összejövetelet, közgyűlést tart, ünnepélyt, népmulatságot rendez, hová szereplése a legjobb erőit vonultatja fel idegen egyházközségek D. F. Egyleteiből, példaadásért s az egylet céljai, törekvései propagálására. Ezen összejövetelek, közgyűlések jövedelmei a központnak beszolgáltatandók.

Egyházköri D. F. E. tisztikara 3 évre választatik. Ezek: elnök, titkár, pénztáros és fele annyi választmányi tag, ahány egyházközségből áll a kör (fele férfi, fele nő).

A tisztikar elnök felosztása alapján minden évben meglátogatja az egyházközségi D. F. Egyleteket ellenőrzés és előadástartás, szóval valláserkölcsei propaganda célból s eljárása eredményét elnökség közgyűlés útján a központnak bejelenti.

Az egyházközségi D. F. E. évvégi összefoglaló jelentéséből az egyházköri D. F. E. összesítést készít, közgyűlésén tárgyalja és a központi D. F. E.-hez felterjeszti.

Az évi eredményt magába foglaló jelentés minden évi szept. 30-ig a központi D. F. E.-nek beküldendő.

Az egyházköri D. F. E. pénztára az egyházközségi alakulatoktól a tagdíjakat (személyenkinti 2 leut) beszedi, annak felét saját szükségéi fedezésére — elszámolás kötelezettsége mellett — felhasználhatja, míg a másik felét a központi D. F. E. pénztárába befizeti. Az egyházköri D. F. E. fenntartási költsége azonban az egyházközségi D. F. E. Egyletektől begyűlő tagsági díjak összegének felén túl nem emelkedhetik.

Az 1925 évi közgyűlés jegyzőkönyvéből örömmel állapíthatjuk meg, hogy falvakon meghonosult már a rendszeres, céltudatos D. F. E.-i munka. Városokon, különösen pedig Clujon a régi buzgósággal folyt az egyleti munka a felolvasó-üléseken, de most már annyira megszokottá vált, hogy az »Unitárius Közlöny« meg sem emlékezett részletesen a felolvasó-gyűlésekről.

Az egylet az elhunyt Br. P.-Horváth Kálmán helyébe elnöknek Br. P.-Horváth Arthurt választotta meg, aki nagy buzgósággal és áldozó kedvvel vette át a nagy örökséget, az elnöki széket, de, sajnos, sokáig nem viselhette e tisztséget betegeskedése miatt. Már 1927 évi június havában lemondott erről az állásról s a közbizalom Gróf Horváth Toldi Rudolfot emelte az elnöki székbe. Ő is csak három évig teljesíthette e megbízatásból származó tisztséget, mert 1931 januárius hó 24-én elhunyt s elhunyt előtt betegeskedvén, lemondott volt még korábban, amit a választmány fájó szívvel vett tudomásul s kereste azt a férfiút, aki méltóképen betölthetné ezt az állást. Az egylet jó érzékére vall, hogy a méltó férfit meg is találta Dr. Abrudbányai Ede földbirtokos, kamarai képviselőben, a magyar kisebbség egyik legtehetségesebb és munkásabb tagjában. Neki a D. F. E. Egylet történetében multja van, mert az Ifjúsági Egyletnek egykor munkás tagja, elnöke is volt és mint egyetemi hallgató a D. F. E. közgyűléseken kitűnő szavalataival és előadásaival sok kellemes emléket hagyott hátra. Egyleti életünk méltán bizalommal néz az ő nagy munkaereje és nem közönséges képességei elébe.

Az utóbbi években személyi változások épen elég bőségesen voltak. A már említetteken kívül 1928 febr. 19. meghalt Ferencz József püspök, aki az egyletnek díszelnöke és az alapításától kezdve egyik legbölcsebb vezére volt. Mint díszelnök, csaknem mindig az elnöki emelvénnyel volt a felolvasó-gyűlések alkalmával s megnyitó-és bezáró beszédei, hozzászólásai mindig jelentős pontjai voltak az ünnepies alkalmaknak. Utána nemso-kára eltávozott az élők sorából Ferencz Józsefné, Gyergyay Anna, aki a D. F. E.-nek Kriza Jánosné halála után alelnöke volt, a Nők

Szövetségének pedig alakulásától fogva tevékeny elnöke. Az egyesület hálával és elismeréssel gondolt azon sok jó szolgálatra és támogatásra, melyet a püspöki család az egyesület érdekében egy Istentől megáldott hosszú élet alatt kifejtett.

1932-ben Dr. Boros György püspököt tiszteletbeli, Br. Boros Györgynét pedig még 1922-ben az egyesület ügyv. elnökévé, 1928-ban a Nők Szövetségének elnökévé választották. Az »Unitárius Közöny« szerkesztő-bizottsága időközben kiegészül Szent-Iványi Sándor cluji lelkésszel, majd pedig a szerkesztés munkáját egészen ráruházzák és a szerkesztő-bizottság feloszlik. 1928 évtől kezdve Szent-Iványi Sándor az »Unitárius Közöny« szerkesztője, kinek irodalmi készsége és eddigi sikerei biztató jelül szolgálnak arra, hogy a folyóirat ama soknemű kívánalomnak meg fog felelni, amit vele szemben jogosan támaszt az egyesület és vallásközönségünknek legszentebb érdeke. 1933-ban a tisztikar újjászervezése alkalmával jogtanácsosnak megválasztják Lukácsi Józsefet jegyzőnek és kiadónak ifj. Hadházy Sándort.

Az egyesület jelenlegi tisztikara a következő: Tiszteletbeli elnök: Dr. Boros György püspök; elnök: Dr. Abrudbányai Ede; alelnök: Dr. Boros Györgyné; ügyv. alelnök: Dr. Varga Béla; titkár: Szent-Iványi Sándor; pénztáros, Gálfi Lőrinc; jegyző; Ifj. Hadházy Sándor.

Történetünk kezdetén, a nagy munka beindulása alkalmával történt felolvasókat feljegyeztük. Idővel a felolvasások száma annyira megsaporodott, hogy már fel se vettük történetünkbe, ami nem azt jelenti, hogy ezt a munkásságot ne méltányolnók. Különben így vagyunk a programok művészi részével is, melyekről nem tudunk megemlékezni.

A D. F. Egyesületi munkában részt vettek az egyházi élet legkiválóbbjai, különösen a lelkészek és a tanárok. A tanárok között kiváló munkásságot fejtettek ki néhai Dr. Barabás Ábel és Dr. Borbély István; a ma élők között: Vári Albert, Dr. Gál Kelemen, Gálfi Lőrinc, Dr. Varga Béla, Pálfi Márton, Márkos Albert, Kelemen Lajos, Gyallay Pap Domokos, Dr. Ferenczy Sándor, Tóth István, Szentmártoni Kálmán, Péter Lajos, Nagy Lajos, Gálfalvi Sámuel, Boros Jenő, Hadházy Sándor. A lelkészek közül az egyesület valamelyik alakulatában több s kevesebb sikerrel mindenik részt vett.

A központi egyesület mindenkor kétféle munkát végzett. Egyfelől Clujon állandóan felolvasó-gyűléseket tartott, másfelől a vidéken igyekezett az egyesületi életet fentartani, az összeköttetést minél erősebbé tenni. A felolvasó- és nemesen szórakoztató-gyűlések közé tartozik az a nemes munka is, melyet kultur-délutánok címen a püspöki házban létesítettek; Dr. Boros György és neje önméltóságuk a téli időszakban minden hó első péntekjén kultur-délutánt rendeznek a D. F. E. javára. Ezek között kiváló fontosságot nyert az 1934 febr. 4—7 napjain tartott antik óra, ezüst- és csipke-kiállítás, amely nemcsak ötletnek, hanem sikernek is elsőrendű volt. A kiállításon látni lehetett Cluj régi

családainak megbecsülhetetlen műkincseit, melyek a kiállítás alkalmával a nagy nyilvánosság elé kerültek. A kiállítás, amely kitűnő műsorral is fűszerezve volt, oly hatást ért el, melyhez hasonlóra nem emlékezünk. A lapok hasábjain át foglalkoztak vele s az »Erdélyi Lapok« pedig vezércikkben méltatta a kiállítás megbecsülhetetlen értékét. Ezek a délutánok kiváló műsorral ma is megtartatnak s úgy ezeken, mint a D. F. Egylet más munka mezején a Dávid Ferenc által meggyújtott fény mellett az egylet tovább munkálkodik a második félszáz év felé.